

Wiktor Gardocki

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-3245-0650

**MOTYW EREC ISRAEL
W TUŻPOWOJENNYCH
UTWORACH PROZATORSKICH
JAKUBA HERZIGA**

Wprowadzenie

W niniejszym artykule chciałbym przybliżyć losy autora, który zdecydował się na emigrację z Polski po zakończeniu drugiej wojny światowej. Jego teksty literackie, napisane pierwotnie w języku polskim, a wydane za granicą w języku angielskim, są szerzej w Polsce nieznanne. Niektóre natomiast nie zostały dotychczas opublikowane. Mimo że Jakub Herzig nie wyjechał do Palestyny, lecz – przez Niemcy i Francję – do Kanady, twórca ten często odnosił się do idei Erec. Oprócz tego, w artykule opisuję pokrótce powojenną sytuację w Europie w odniesieniu do ocalonych. W utworach Herziga często bowiem pojawiają się wątki osób, które przeżyły Holokaust oraz ich dalszych, z przyczyn politycznych dość skomplikowanych, perypetii.

Niniejszy artykuł powstał dzięki kwerendum przeprowadzonym w 2019 w Instytucie Jad Waszem w Jerozolimie. Ich celem było odnalezienie świadectw Zagłady – przede wszystkim mało znanych utworów literackich¹. W ramach kwerendy – przebadalem ponad sześćdziesiąt jednostek archiwalnych w tej instytucji.

Obozy przejściowe

Wyzwolenie obozu koncentracyjnego nie oznaczało dla ocalonych łatwej drogi do wolności i możliwości wyboru miejsca osiedlenia się. Po zakończeniu działań wojennych, w Europie powstało wiele obozów przejściowych – część z nich w miejscu dawnych obozów koncentracyjnych. Oto kilka przykładów:

---

¹ O nieznanach utworach literackich piszę m.in. w artykułach: „*O honor*” (1950) Jakuba Herziga, *nieznany dramat na temat powstania w getcie warszawskim* [„Archiwum Emigracji” 2021, w druku], *Wyzwolenie obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen (1945). Relacje świadków* [„Sztuka Edycji” 2021, nr 2, s. 41–49] oraz *Inedita z Yad Vashem i Żydowskiego Instytutu Historycznego. Twórczość poetycka Niny Gitler* [w recenzji]. Kolejne publikacje na ten temat – w przygotowaniu.

1. brytyjska strefa okupacyjna: Bergen-Belsen (ok. 13 tys. osób w szczytowym momencie); Hamburg;
2. francuska strefa okupacyjna: Biberach (ośrodek Jordanbad, ok. 1 tys. osób); Wittenau;
3. amerykańska strefa okupacyjna: Landsberg, Feldafing, Föhrenwald, Pocking (4–5 tys. w każdym); oprócz tego: Monachium, Salzburg, Stuttgart czy Fuerth².

Skrajnie ciężka sytuacja panowała w obozach tuż po ich wyzwoleniu. Dawni więźniowie byli schorowani i wyczerpani. Wielu z nich nie udało się już pomóc. Z czasem wprowadzano rozmaite formy wsparcia – w obozach działał personel medyczny i sanitarny, w kolejnych latach otwarto nawet szkoły dla przebywających tam dzieci. Ocaleni mogli, po spełnieniu określonych warunków, wyjechać za granicę. Oferowano im rekonwalescencję między innymi w Szwecji. Niektóre kraje przedstawiły z kolei propozycje pracy – dotyczyły zwykle byłych więźniów, którzy byli najsilniejsi fizycznie, a także legitymowali się specjalistycznymi umiejętnościami. Taka sytuacja niestety przyniosła negatywne skutki: wiele osób, które przeżyły Holokaust, cierpiało z powodu depresji i schizofrenii, część z nich targnęła się na swoje życie³.

Szacuje się, że w latach 1945–1952 w obozach przejściowych w Austrii, Niemczech i Włoszech przebywało ok. 250 tys. ocalonych⁴. Obozy były zarządzane przez Aliantów oraz UNRRA⁵. Ta ostatnia organizacja uruchomiła Central Tracing Bureau, dzięki czemu osoby, które przeżyły Zagładę, mogły odnaleźć swoich bliskich lub uzyskać informację, co się z nimi stało. Listy ocalonych oraz miejsca ich przebywania publikowano w prasie, prezentowano je również w publicznych stacjach radiowych.

Działalność umożliwiającą emigrację prowadziła istniejąca w latach 1945–1948 organizacja Bricha. W niektórych obozach oferowano specjalne szkolenia, które miały przygotować ocalonych do życia w kibucach w Erec. W latach 1945–1946 obozy dla dipisów wielokrotnie odwiedzał Dawid Ben-Gurion, zapewniając, że starania o utworzenie Państwa Izrael idą w dobrym kierunku. W obozach często dochodziło do protestów przeciwko brytyjskiej polityce emigracyjnej⁶.

² K. S. Pinson, *Jewish Life in Liberated Germany: A Study of the Jewish DP's*, „Jewish Social Studies” 1947 [kwiecień], nr 2(9), s. 106–107.

³ Np. o obozie Bergen-Belsen w tym kontekście pisze: P. Weindling, *“Belsenitis”: Liberating Belsen, Its Hospitals, UNRRA, and Selection for Re-emigration, 1945–1948*, „Science in Context” 2006, nr 19(3), s. 411–412.

⁴ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/displaced-persons> [dostęp 19.09.2021].

⁵ United Nations Relief and Rehabilitation Administration; Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy – istniejąca od 9.11.1943 r. organizacja pomagająca na terenach wyzwolonych w Europie i Azji.

⁶ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/displaced-persons> [dostęp 20.09.2021].

Oczywiście, część osób chciała przedostać się również do innych krajów, jak Stany Zjednoczone czy Kanada albo pozostać w Europie Zachodniej. Jak podaje Muzeum Pamięci Holokaustu w Waszyngtonie, do USA trafiło po wojnie 80 tys. dipisów, zaś do innych krajów – m.in. Kanady – 20 tys. Ostatecznie 136 tys. osób dotarło natomiast do Izraela⁷.

Bricha działała również w Polsce, o czym pisze Magdalena Semczyszyn:

W styczniu 1945 r. rozszerzono działania Brichy na południowy odcinek graniczny z Czechosłowacją, a miesiąc później baza organizacji przeniosła się do Krakowa. [...] Centra tranzytowe w 1945 r. znajdowały się również w Rzeszowie i Tarnowie. Wyruszający w podróż szlakami Brichy podawali się za obywateli innych państw, uwolnionych z obozów koncentracyjnych. Od maja 1945 r. trasa wiodła m.in. przez Słowację do Austrii lub Jugosławii do Włoch. Na trasie działały obozy przerzutowe oraz emisariusze, którzy zajmowali się konwojowaniem uciekinierów do portów włoskich (Triest) i francuskich, skąd statkami próbowano dopłynąć do Hajfy⁸.

Wobec nielegalnej emigracji nie podejmowano zdecydowanych kroków, chociaż władze PPR zdawały sobie sprawę ze skali tego zjawiska⁹.

Obozy na Cyprze

Władzę w Palestynie sprawowali wówczas Brytyjczycy, którzy starali się zapobiec nielegalnej emigracji. Stworzyli w tym celu obozy pobytowe na Cyprze, w których umieszczali osoby zatrzymane podczas próby przedostania się do Palestyny drogą morską. Pomiędzy sierpniem 1946 a majem 1948 r. w obozach na Cyprze osadzono około 50 tys. osób, w większości byłych więźniów obozów koncentracyjnych.

Ze względu m.in. na naciski państw arabskich¹⁰, Brytyjczycy chcieli zapobiec w ten sposób nadmiernemu napływowi ludzi do kraju znajdującego się pod ich mandatem. Nie pomogło nawet zaangażowanie prezydenta Stanów Zjednoczonych Harry'ego Trumana, który już w 1945 r. chciał umożliwić stu tysiącom Żydów dotarcie do Palestyny. Inicjatywa nie doszła do skutku.

Pomoc nadchodziła do obozów pobytowych z kilku źródeł. Oprócz Brytyjczyków, wsparcie oferowali Żydzi z Palestyny oraz z innych krajów (np. Joint – American Jewish Joint Distribution Committee), jednak hierarchia tych działań nie była formalnie określona. Brytyjski komisarz ds. Żydowskich Obozów, Godfrey Collins, który sprawował tę funkcję od grudnia 1946 r. aż do zamknię-

⁷ Tamże.

⁸ M. Semczyszyn, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1944–1947 – kontekst międzynarodowy*, „Dzieje Najnowsze”, R. L – 2018, s. 101.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże, s. 105.

cia obozów, właściwie nie miał kontaktu z samymi imigrantami. Porozumiewał się raczej z przedstawicielami Jointu, a także Wydziału Imigracyjnego Agencji Żydowskiej, która jednak mimo oferowanego wsparcia, oficjalnie nie uznawała cypryjskich obozów¹¹. 29 listopada 1947 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła rezolucję nr 181 – o podziale Palestyny na państwo arabskie i żydowskie. Decyzja doprowadziła do konfliktu. W maju 1948 roku ogłoszono powstanie Państwa Izrael. Ostatnie obozy na Cyprze zamknięto jednak dopiero w lutym 1949 roku. Wówczas pozwolono ostatnim, przetrzymywanym tam osobom na wyjazd do Izraela.

Utwory literackie

W niniejszym artykule chciałbym przybliżyć losy Jakuba Herziga, który przeżył Holokaust w Polsce i już po wojnie postanowił wyemigrować. Choć nie zdecydował się na wyjazd do Brytyjskiego Mandatu Palestyny (czy później Izraela), kraj ten stale powracał w jego utworach literackich, wpisując się w zjawisko, o którym pisze Maria Antosik-Piela: „Literacka kreacja palestyńskiej rzeczywistości początkowo opierała się na modelu ojczyzny wyobrażonej, wymarzonego ładu (...)”. Osadnicy, którzy przed 1939 roku dostali się do Palestyny, przekonali się jednak, że o ową ziemię obiecaną należy walczyć¹². W podobnej sytuacji znaleźli się również ci, którzy trafili tam po 1945 roku. Z kolei, jak odnotowuje Sławomir Jacek Żurek, „można wskazać kilka faz (...) powstawania i rozwoju [literatury polsko-izraelskiej – W.G.], wiążących się z falami emigracji do Izraela (*alijami*) polskich Żydów”. Badacz wyróżnia *alije*: 1. Syjonistyczną, do roku 1939, 2. „Ocalańców” z Zagłady, przybyłych nielegalnie w latach 1945–1948¹³. Temat walki o nową ojczyznę oraz ocalałych w swych utworach często poruszał Jakub Herzig.

Herzig urodził się w 1887 roku w Stryju. W 1910 ukończył prawo na Uniwersytecie Lwowskim. W czasie I wojny światowej służył w austriackiej armii, pracując głównie w sądzie wojskowym. W latach 1919–1946 mieszkał w Polsce. Przed II wojną światową był prawnikiem specjalizującym się w sprawach kryminalnych – prowadził kancelarię adwokacką we Frysztaku (1918–1923) i Jaśle (1923–1939)¹⁴. W latach 1939–1944 wielokrotnie, wraz z rodziną, zmieniał miej-

¹¹ D. Schaary, *The social structure of the Cyprus detention camps: 1946–1949*, „Studies in Zionism: Politics, Society, Culture” 1982, nr 3, s. 286. Agencja Żydowska na rzecz Palestyny (później Izraela) – istniejąca od ok. 1908 r. organizacja wspierająca żydowskie osadnictwo w Palestynie.

¹² M. Antosik-Piela, *Oswajanie na odległość. Literatura polsko-żydowska wobec syjonistycznej wizji terytorialności*, „Przegląd Humanistyczny” 2015, nr 4, s. 80–81.

¹³ S. J. Żurek, *Polska i Polacy w poezji autorów piszących po polsku w Izraelu*, „Postscriptum Polonistyczne” 2016, nr 2(18), s. 60.

¹⁴ Spisany przez Herziga życiorys jest dostępny w jednostce archiwalnej: Yad Vashem, O.39,

sce zamieszkania, co szczegółowo opisał we wspomnieniach¹⁵. Od lutego 1945 do czerwca 1946 roku pracował w Krakowie jako adwokat. Później – prawdopodobnie na skutek obaw o własne bezpieczeństwo, wyjechał do Berlina, gdzie przebywał do stycznia 1947 roku. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach opuścił Polskę. Być może, jak wiele innych osób, wykorzystał możliwość nieoficjalnego opuszczenia kraju z pomocą Brichy. Następnie kilka lat mieszkał w Paryżu¹⁶, gdzie działał w Związku Żydów Polskich we Francji¹⁷. W 1952 roku wyemigrował do Kanady i zamieszkał w Montrealu. W ostatnich latach życia poświęcił się twórczości literackiej. Zmarł w 1956 r.

Herzig jest autorem kilku utworów poświęconych tematowi Zagłady. Ukazywały się za granicą, przede wszystkim w języku angielskim¹⁸. Kilka innych jest dostępnych w kolekcji Instytutu Jad Waszem w postaci maszynopisów. Jak wynika z przeprowadzonej kwerendy archiwalnej, pisarz tworzył głównie po polsku, a oprócz tego – niemiecku (zachowało się jedno opowiadanie w tym języku zatytułowane *Bibel und Babel*¹⁹). Nie udało się potwierdzić, by niektóre utwory Herziga, odnotowane na przykład w notkach biograficznych, zostały wydane²⁰. Są jednak dostępne w postaci maszynopisów.

t. 7, k. 4; ponadto, informacje na temat twórcy można odnaleźć pod sygnaturą: Yad Vashem, O.3, t. 1696 oraz w tekście *Etapy wojennej wędrówki* – również znajdującym się w kolekcji Yad Vashem (O.33, sygn. 193).

¹⁵ We wrześniu 1939 r. przebywał w Jaśle, następnie w Dębicy, Sieniawie nad Sanem, Majdanie Sieniawskim, Rzeszowie, Strzyżowie, Fryszaku, Ułaszowicach, Warzycach, ponownie w Jaśle, Sanoku, Lesku, Samborze; w listopadzie przedostał się do Lwowa, gdzie wraz z żoną, córką i synem spędził blisko dwa lata; następnie przebywał w Brzeżanach, Jaśle, Rabce, Łącku, Surochowie, Jarosławiu. W tym czasie m.in. mieszkał wraz z rodziną u krewnych, wynajmował pokoje gościnne. By pozyskać pieniądze na utrzymanie, wyprzedawał rzeczy, a będąc w Łącku, podjął pracę jako dozorca robotników. Od stycznia 1942 r. podawał się za Polaka, od 1943 r. posługiwał się fałszywą kenkartą. Nie był więziony w getcie ani obozie koncentracyjnym. II wojnę światową przeżyła cała rodzina Herzigów: Jakub, jego żona Lusja oraz dzieci, Lena i Adam – zob. Yad Vashem (O.33, sygn. 193).

¹⁶ Yad Vashem, O.39, t. 7, k. 4. Sam Herzig, w jednym z utworów, pt. *Rozbitek. Doktor Goldfein – wojenne dzieje lekarza* (Yad Vashem, O.33, sygn. 195, k. 122) wspomina o zabójstwie dr. Mehrera w Katowicach. Więcej na ten temat śmierci Mehrera – zob. J. Tenenbaum, S. Tenenbaum, *In Search Of A Lost People; The Old And The New Poland*, Pickle Partners Publishing 2016. Ponadto zob. A. Żbikowski, *Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. F. Tych, M. Adamczyk Garbowska, Lublin 2011, s. 71–94.

¹⁷ Był m.in. członkiem redakcji „Naszyc Wiadomości. Biuletynu Związku Żydów Polskich we Francji”.

¹⁸ Ze względu na trudno dostępne informacje ta lista może być niekompletna: *The Wrecked life: the war story of the physician*, New York 1963; *My wanders in war and Yaslo my town*, Tel Aviv 1964; *Destruction of Tarnow Ghetto*, [w:] *Witness to the Holocaust*, oprac. A. Eisenberg, New York 1981; *Roots and wings*, New York 1982.

¹⁹ Yad Vashem, O.33, sygn. 196, k. 56–57.

²⁰ Np. dramat *O honor*, o którym wspomina się w książce: *Roots and wings*, dz. cyt., s. 149.

W jednym z wcześniejszych artykułów pisałem już o dramacie *O honor* autorstwa Herziga²¹. W niniejszym szkicu chciałbym skupić się na jego twórczości prozatorskiej. Pozostawił bowiem maszynopis zbioru opowiadań pod tytułem *Macewot*. Część utworów, jak wynika z przeprowadzonej kwerendy, nigdy nie zostało opublikowanych. Na tom składają się następujące teksty, określane przez autora mianem nowel, opatrzone datami:

1. wydane: *Chasydzki taniec* [napisany w kwietniu 1949 r.], *Unsane Tokef* [2 września 1947], *Koń Nidrej* [22 czerwca 1949], *Die Jidische Mame* [2 lutego 1951]²²;
2. prawdopodobnie nigdy niewydane: *Macewot (Pomniki)* [wstęp do tomu, 5 marca – W.G.], *Żydowskie oczy* [15 maja 1947], *Złota broszka – i Josele* [11 sierpnia 1947], *Zginęli z honorem* [kwiecień 1948], *I wciąż ten Hamburg* [28 lipca 1947], *Purimowe refleksje (Purim-Gedanken)* [b.d.], *Mimowolny Kain* [6 maja 1949], *Bibel und Babel* [b.d.], *I tak się też stanie (Legenda)* [1 września 1947], *Legenda* [22 sierpnia 1942].

Maszynopis *Macewota*, a także dramatu *O honor* jest przechowywany w kolekcji Yad Vashem w jednostce archiwalnej, liczącej łącznie 125 kart²³. Teksty starannie przepisano, widnieje na nich jedynie kilka skreśleń i dopisków. Dokumenty znajdują się w dwu tekturowych teczkach formatu A4. Na pierwszej widnieje tytuł: *Macewot. Zbiór nowel* oraz imię i nazwisko autora. Na drugiej umieszczono natomiast tytuł: *O honor: żydowski dramat w 4-ech aktach*, imię i nazwisko autora oraz słowa: „Ku czci obrońców getta warszawskiego w 10-lecie wybuchu powstania”; u dołu podano adres pocztowy autora w Montrealu. Na obu teczkach jest widoczna pieczęć potwierdzająca przekazanie maszynopisu do Yad Vashem.

Oba utwory zostały napisane w newralgicznym momencie (*O honor* – ok. 1950 r.), w ciągu kilku lat po zakończeniu drugiej wojny światowej, i odbijają się w nich ówczesne nastroje, opinie, obawy. Wśród wielu wątków zawartych w tekstach wyróżniają się przede wszystkim: powstanie w getcie warszawskim oraz Erec Israel. Herzig nie brał udziału w żydowskim powstaniu, natomiast po

---

Kolejne akty utworu opowiadają o istotnych wydarzeniach w getcie, a ostatni – o próbie adaptacji Żydów w Palestynie, walkach z Arabami w 1948 r. Akt I – rozpoczyna się 17 stycznia 1943 r., w przeddzień „akcji styczniowej”; akt II – to wybuch powstania w getcie (19 kwietnia); akt III – sychłkowy etap powstania (9 maja). W akcie IV natomiast akcja przenosi się do kolonii „w Izraelu niedaleko Jordanu”. Zob. Yad Vashem, O.33, sygn. 196.

²¹ Zob. przyp. 1.

²² Zostały opublikowane już po śmierci Herziga w książce: L. Allen-Shore, J. Herzig, *Roots and Wings*, New York 1982. Lena Allen-Shore (1921–2018) była córką Jakuba Herziga.

²³ Yad Vashem, O.33, sygn. 196. Inne utwory Herziga przechowywane w Yad Vashem: *Etapy wojennej wędrówki* (sygn. 193); *Jasło* (194); *Rozbitek (Dr Goldfein – wojenne dzieje lekarza)* (195).

zakończeniu drugiej wojny światowej – nie zdecydował się na emigrację do Palestyny. Podejmował jednak oba tematy w swej twórczości. Dlaczego tak się stało, wyjaśniał we wstępie do *Macewota*:

Te ofiary niemieckich zbrodni przeciw ludzkości nie mają nagrobków. Może znajdą kiedyś pewne wspomnienie w mieście „Zich-Kor” (Zichron Korbanot), którego założenie w Izraelu zaprojektowałem, a może w innym jakimś miejscu. [...] chciałbym tym bezimiennym ofiarom wystawić kilka pomników jako pamiątkę dla potomności, jako drobną szczyptę wyrazu sprawiedliwości, a ze swej strony jako skromny dowód pietyzmu²⁴.

Herzig opisywał Zagładę, bazując prawdopodobnie na wiadomościach otrzymywanych w czasie drugiej wojny światowej, gdy się ukrywał. Przykłady narastającego antysemityzmu, a także okrucieństwa wymierzonego wobec ludności żydowskiej przeciwstawia jednak motywowi Erec Israel, który wybrzmiewa w kilku opowiadaniach, lecz najdobitniej w utworze pod tytułem *Purimowe refleksje* (*Purim gedanken*). Oprócz tego pisał o wydarzeniach z czasu pierwszej wojny światowej, antycypacji Zagłady, obozach koncentracyjnych oraz powstaniu w warszawskim getcie, a także sytuacji w Europie po zakończeniu działań wojennych w 1945 roku (jak obozy pobytowe na Cyprze czy życie w strefach okupacyjnych na terenie Niemiec). Na tym tle ukazuje Herzig indywidualne dramaty Żydów.

Część utworów opublikowano po śmierci Herziga w anglojęzycznym tomie *Roots and Wings*. Pierwszy, *Unsane Tokef*, został poświęcony świętu Rosz Haszana z 1938 r., podczas którego tytułowa modlitwa była bardziej przejmująca niż zazwyczaj, bowiem „Żydzi mieli [...] powód, by zawodzić, lamentować i płakać [...] bo w Rosz Haszana [...] zapisano, a w Jom Kipur przypieczętowano ich nieszczęsną dolę: pochód brunatnych bestii przez Europę i pogrom Żydostwa”²⁵. Pojawia się tu zatem wątek antycypacji Zagłady²⁶. W końcowych fragmentach opowiadania akcja przenosi się do lat 1939–1945 – Herzig opisuje kolejne obozy koncentracyjne i Zagładę Żydów na ziemiach polskich. W pozostałych opublikowanych tekstach zostały ukazane kolejne przykłady niemieckiego okrucieństwa, ale również bohaterskiej postawy Żydów. W *Chasydzkim tańcu* twórca nawiązuje do dziejów Żydów w Dąbrowie Tarnowskiej, w której w drugiej połowie 1942 r. zlikwidowano getto, a następnie dokonano kilku egzekucji. Herzig opisuje odkrycie bunkra, w którym ukrywały się osoby o „wysuszonych, żółtych, bezkrwistych i dziko zarośniętych twarzach”²⁷. Pojmany zabrano na cmentarz,

²⁴ Tamże.

²⁵ Yad Vashem, O.33, sygn. 196, k. 21. Zob. także: *Roots and wings*, dz. cyt., s. 141.

²⁶ Przykłady antycypacji Zagłady w literaturze polskiej omawia: S. Buryła, *Wokół Zagłady. Szkice o literaturze Holokaustu*, Kraków 2016, s. 7–12.

²⁷ Yad Vashem, O.33, sygn. 196, k. 6. Zob. także: *Roots and wings*, dz. cyt., s. 137.

kazano wykopać grób. Jednak ci odmówili i zaczęli tańczyć. Zostali zastrzeleni przez Niemców. Z kolei *Koł nidrej* opowiada o 42-letnim Żydzie, byłym żołnierzu armii austriackiej, weteranie I wojny światowej, który przebywał w Oświęcimiu, lecz został zabity podczas jednego z codziennych apeli o godzinie 17.00. Natomiast utwór *Die Jidische Mame* to powieść o matce, która uratowała syna, wyrzucając go z pociągu jadącego na trasie Jarosław – Bełż. Kobieta umożliwiła synowi ucieczkę, sama jednak została zastrzelona.

Pozostałe utwory, zamieszczone w projektowanym przez Herziga tomie, prawdopodobnie nigdy nie zostały opublikowane. Ich tematyka jest dość szeroko zakrojona – akcja poszczególnych „nowel” (choć bardziej odpowiednie wydaje się określenie „opowiadań”) została osadzona na przestrzeni nawet kilkunastu lat, a Zagłada – w większości przypadków – stanowi swego rodzaju punkt kulminacyjny wydarzeń.

W *Mimowolnym Kainie* pojawia się wątek walk podczas pierwszej wojny światowej i zderzeniu wojsk rosyjskich z austriackimi. W szeregach tych ostatnich służył Żyd. Wcześniej religijny i pobożny, atakował z furią – zabijając jednego z żołnierzy rosyjskich. Jak się później okazało, innego Żyda. Z kolei akcja *Żydowskich oczu. (Noweli na tle rzeczywistego wydarzenia)* rozpoczęła się w przededniu wybuchu drugiej wojny światowej, 24 sierpnia. W sielskiej, nieco patetycznie opisanego atmosferze, we dworze pod Myślenicami powstawał portret, Róży, dziewczyny o oczach, które jak stwierdził malarz, „mają siłę szczerzej, wyrazistej prawdy”²⁸. Po wybuchu wojny, początkowej tułaczce, a następnie wpadce podczas jednej z łapanek, Róża wraz z rodziną trafiła do miejscowości Podbory, gdzie doszło do egzekucji. Jeden z Niemców, który dokonał zbrodni, nie mógł zapomnieć o spojrzeniu dziewczyny. W efekcie trafił do szpitala psychiatrycznego, gdzie umarł w tajemniczych okolicznościach. W tomie znajduje się również utwór *Zginęli z honorem*, poświęcony powstaniu w getcie warszawskim. Autor napisał tekst w piątą rocznicę zrywu, lecz – prawdopodobnie chcąc podkreślić heroiczną postawę bojowców – podał przesadzone dane o stratach, jakie ponieśli Niemcy w pierwszych walkach, czy nieprawdziwe informacje o zdobyciu Pawiaka oraz długości trwania powstania (wskazuje 1 czerwca jako datę jego zakończenia)²⁹. Z kolei w *Złotej broszce – i Josele* porusza Herzig temat życia po wojnie, na które pada cień wydarzeń sprzed kilku lat. Ocalony z Zagłady bohater opowiadania, Josele, obawiając się o swoje bezpieczeństwo w Polsce – jego przyjaciel został zamordowany z przyczyn rabunkowych – wyjechał do Niemiec. Tam poznał kobietę, która wkrótce została jego żoną. Gretchen jednak ukrywała przed mężem swoją przeszłość – zarówno kobieta, jak i jej rodzina, byli zaangażowani w Zagładę Żydów. Symbolem tego okazuje się tytułowa broszka, która

²⁸ Yad Vashem, O.33, sygn. 196, k. 12.

²⁹ Tamże, k. 33–38.

kiedyś należała do matki Josele, jednak podczas jednej z selekcji skradziona, trafiła do Gretchen. Kiedy Josele się o tym dowiedział, postanowił odejść i udać się do swej ojczyzny:

Uciekwszy od żony, zgłosił się z powrotem w Schlachtensee³⁰ w obozie UNRRY dla Żydów i wyjechał najbliższym transportem do Monachium.

Tam przestał spekulować, zaniechał zupełnie handlowania i zaczął intensywnie uczyć rzemiosła w „Orcie”³¹ i języka hebrajskiego, by przygotować się do emigracji do Erec³².

Akcja utworu *I wciąż ten Hamburg* toczy się na przestrzeni kilkunastu lat. Główny bohater, Kalman, wobec narastającego w Niemczech antysemityzmu, wraz z matką i rodzeństwem w 1936 r. opuścił Hamburg na rzecz Lwowa. Tam przeżył wojnę, przebywając m.in. w obozie janowskim. Następnie wybrał emigrację do Palestyny:

[...] odbył w zachodniej Polsce wyszkolenie rolnicze, wyuczył się gruntownie języka hebrajskiego i z grupą nielegalnych imigrantów wyjechał w lipcu 1947 roku do Palestyny.

Kalman Eljahu II Grosskopf znalazł się w ten sposób na Exodusie 1947³³.

Statek ów, o czym już wspomniano wcześniej, nie dotarł jednak do miejsca przeznaczenia. Jego pasażerowie ostatecznie trafili do Hamburga.

W zbiorze znajduje się ponadto utwór *Bibel und Babel*, nawiązujący do cyklu wykładów Franza Delitzscha, w których pojawiają się m.in. wątki nacjonalistyczne i antysemickie – Herzig opisuje, w jaki sposób poglądy przetrwały do czasów powojennych i na przykładzie przywołanym w utworze dialogu z kolegą, Niemcem, polemizuje z nimi³⁴. Dwa ostatnie teksty zawarte w zbiorze, to *I tak się też stanie* oraz *Legenda*. Herzig odwołuje się w nich do wiary w Boga, a także sądu ostatecznego.

Ponadto w *Macewocie* znalazł się jeszcze jeden utwór. I wydaje się, że ma on kluczowe znaczenie dla wymowy tomu. W projektowanym zbiorze opisano wypadki, które miały miejsce na przestrzeni kilkudziesięciu lat – z reguły dla narodu Żydowskiego tragiczne. Na tym tle idea Erec, choć nadal należy o nią walczyć,

³⁰ Mowa o istniejącym w latach 1946–1948 obozie dla dipisów w Düppel, na terenie Berlina.

³¹ Szkolenia zawodowe prowadzone przez organizację ORT. Zob. K. Person, *Szkolenia zawodowe ORT-u w obozach dla DP w Niemczech, Austrii i Włoszech*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2010, nr 2, s. 194–206.

³² Yad Vashem, O.33, sygn. 196, k. 32.

³³ Tamże, k. 48.

³⁴ Tamże, k. 56–57. Zob. także: B. T. Arnold, D. B. Weisberg, *A centennial review of Friedrich Delitzsch's „Babel und Bibel” lectures*, „Journal of Biblical Literature” 2002, nr 3, s. 441–457.

wydaje się najlepszym wyjściem z sytuacji, ziemią obiecaną. Autor wyraźnie akcentuje ten wątek w *Purimowych refleksjach (Purim gedanken)*:

Hitleryzm posługiwał się wobec nas przemocą. Dziś dzieje się to samo. Nielegalnych emigrantów wywozi się przymusowo na Cypr, a angielscy żołnierze, nasi mandatowi opiekunowie, biją Żydów w Palestynie, bili ich na „Exodusie”³⁵, rozbrajają naszych braci i oddawają [sic!] ich w ręce Arabów. Nie inaczej robili Niemcy w Polsce, gdy pozwalali motłochowi ukraińskiemu na pogromy Żydów.

Na Cyprze żyją Żydzi za drutami kolczastymi w obozach, Żydów z „Exodusu” umieszczono w obozach, pilnowanych przez Niemców. Dla nas istnieją więc nadal obozy – tak jak za Hitlera.

Komendant okrętu „Empir Reval”³⁶, który woził emigrantów z „Exodusu” zarządził spalenie żydowskich publikacji i ksiąg hebrajskich oraz modlitewników, jakie uchodźcy mieli ze sobą [...]

Cztery miesiące temu postanowiła ONZ podział Palestyny i stworzenie państwa żydowskiego. Anglia mrucała, a USA zatkała sobie na chwilę nos na tak jej miły zapach nafty. Na ulicach Palestyny Żydzi tańczyli, ale w 24 godzin później rozpoczął się tam inny taniec: taniec śmierci.

I nasza dzielna młodzież walczy. Przeciw nam walczy się bronią, dostarczaną państwu arabskim przez Anglię i Amerykę – ale nam nie pozwala się dostarczać broni [...]

Stworzenie państwa żydowskiego nie potraktowano na serio. Urządzono sobie z nami „purym-szpił” [...]³⁷.

Utworu wprowadzie nie opatrzone datą, można jednak przypuszczać, że powstał w 1947 lub 1948 roku, ma związek z wydarzeniami, które zostały w nim opisane (rejs „Exodusu”, funkcjonowanie obozów pobytowych na Cyprze).

Herzig poruszał wątek Erec również w swych tekstach publicystycznych. 3 listopada 1947 roku w artykule zamieszczonym na łamach „Naszyc Wiadomości”, na kilkanaście dni przed ogłoszeniem rezolucji ONZ o podziale terytorium Palestyny, pisał:

³⁵ Właśc. Exodus 1947 – statek, który w lipcu 1947 r. wypłynął z portu w Sète we Francji, na jego pokładzie znajdowało się ponad 4,5 tysiąca osób, które przeżyły Holokaust, głównie byłych więźniów obozów dla dipisów. Statek nie dotarł do Palestyny, został otoczony przez brytyjskie niszczyciele, a między wojskowymi i pasażerami statku wywiązała się walka. Zginęło dwóch pasażerów oraz członek załogi „Exodusu”, wiele innych osób zostało rannych. Pasażerów odesłano do Europy, ci jednak odmówili zejścia na ląd we Francji. Ostatecznie przetransportowano ich do Hamburga. W obronie uchodźców protestowano w Europie i Stanach Zjednoczonych. Zob. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/exodus-1947> [dostęp: 29.11.2021].

³⁶ Właśc. Empire Rival – statek towarowy.

³⁷ Yad Vashem, O.33, sygn. 196, k. 48.

[...] Ziścić się mają obecnie marzenia tysiącleci naszych dziejów: mamy uzyskać własne państwo.

W pocie czoła i w krwawym znoju budowali zręby tego państwa ci, którzy w przeciwieństwie do dawnych Żydów – udających się do Erec, by się tam wypłakać przed Ścianą Płaczu, czekać beczynnie na przyjście Mesjasza i złożyć w Palestynie swoje kości – wyruszyli, by żyć i tworzyć tam nowe życie dla przyszłych generacji, by budować [...] ³⁸.

Te fragmenty korespondują z treścią przywołanych wcześniej utworów prozatorskich.

Zakończenie

Twórczość Herziga – jako że autor nie zdecydował się na emigrację do Izraela – wpisuje się w tę spod znaku, to określenie już wcześniej zostało przywołane, „ojczyzny wyobrażonej” ³⁹. Oczywiście, owe teksty literackie zawierają znacznie więcej interesujących obserwacji, spośród których – mimo mankamentów – warto zwrócić uwagę na te poświęcone powstaniu w warszawskim getcie, czy próbie przetrwania w obozach koncentracyjnych i przejściowych; oddają także atmosferę drugiej połowy lat 40. w Europie. W tomie *Macewot* dochodzi do swego rodzaju zestawienia wątków. Z jednej strony Herzig usiłuje zbudować pewną syntezę losów Żydów, począwszy od pierwszej wojny światowej, przez Zagładę, do lat tużpowojennych. Z drugiej natomiast, często nawiązuje do idei ziemi obiecanej.

Bibliografia

Dokumenty archiwalne

- Herzig J., *Etapy wojennej wędrówki*, Yad Vashem, O.33, sygn. 193.
- Herzig J., *Collection of memoirs written by survivors for a Yad Vashem competition in 1957*, Yad Vashem, O.39, t. 7.
- Herzig J., *Jasło*, Yad Vashem, O.33, sygn. 194.
- Herzig J., *Likwidacja Bolechowa k. Stryja*, Yad Vashem, M.49.E, sygn. 1131.
- Herzig J., *Likwidacja Lubaczowa koło Jarosławia*, Yad Vashem, M.49.E, sygn. 1132.
- Herzig J., *Macewot. Zbiór nowel; O honor. Żydowski dramat w 4-ech aktach*, Yad Vashem, O.33, sygn. 196.
- Herzig J., *Rozbitek (Dr Goldfein – wojenne dzieje lekarza)*, Yad Vashem, O.33, sygn. 195.
- Yad Vashem, O.3, sygn 1696.

³⁸ J. Herzig, *W decydującej chwili*, „Nasze Wiadomości. Biuletyn Związku Żydów Polskich we Francji” 1947, s. 2.

³⁹ M. Antosik-Piela, dz. cyt.

Literatura

- Allen-Shore L., Herzig J., *Roots and Wings*, New York 1982.
- Antosik-Piela M., *Oswajanie na odległość. Literatura polsko-żydowska wobec syjonistycznej wizji terytorialności*, „Przegląd Humanistyczny” 2015, nr 4.
- Arnold B. T., Weisberg D. B., *A centennial review of Friedrich Delitzsch's „Babel und Bibel” lectures*, „Journal of Biblical Literature” 2002, nr 3.
- Buryła S., *Wokół Zagłady. Szkice o literaturze Holokaustu*, Kraków 2016.
- Engelking B., Leociak J., *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001.
- Gross J.T., *Strach: antysemityzm w Polsce tuż po wojnie, historia moralnej zapaści*, Kraków 2008.
- Herzig J., *Destruction of Tarnow Ghetto*, [w:] *Witness to the Holocaust*, opr. A. Eisenberg, New York 1981.
- Herzig J., *My wanders in war and Yaslo my town*, Tel Aviv 1964.
- Herzig J., *The Wrecked life: the war story of the physician*, Nowy Jork 1963.
- Herzig J., *W decydującej chwili*, „Nasze Wiadomości. Biuletyn Związku Żydów Polskich we Francji” 1947 nr 1(17).
- Person K., *Szkolenia zawodowe ORT-u w obozach dla DP w Niemczech, Austrii i Włoszech*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2010, nr 2.
- Pinson K. S., *Jewish Life in Liberated Germany: A Study of the Jewish DP's*, „Jewish Social Studies” 1947 [kwiecień], nr 2(9).
- Rice M., *Holocaust Diaries. On Postwar Death and Resurrection. A Tale of Two Doctors*, [w:] *What? Still alive?! Jewish survivors in Poland and Israel remember homecoming*, Syracuse 2017.
- Schaary D., *The social structure of the Cyprus detention camps: 1946–1949*, „Studies in Zionism: Politics, Society, Culture” 1982, nr 3.
- Semczyszyn M., *Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1944–1947 – kontekst międzynarodowy*, „Dzieje Najnowsze” 2018 R. L, s. 95–121.
- Tenenbaum J., Tenenbaum S., *In Search Of A Lost People; The Old And The New Poland*, Pickle Partners Publishing 2016.
- Weindling P., *“Belsenitis”: Liberating Belsen, Its Hospitals, UNRRA, and Selection for Re-emigration, 1945–1948*, „Science in Context” 2006, nr 19(3).
- Żbikowski A., *Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2011.
- Żurek S. J., *Polska i Polacy w poezji autorów piszących po polsku w Izraelu*, „Postscriptum Polonistyczne” 2016, nr 2(18).

Źródła elektroniczne

- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/displaced-persons> [dostęp: 19.09.2021].
- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/exodus-1947> [dostęp: 29.11.2021].

Wiktor Gardocki

The University of Białystok

**THE MOTIF OF ERETZ ISRAEL
IN THE POSTWAR PROSE WORKS OF JAKUB HERZIG**

Summary

A Jewish lawyer, Jakub Herzig (1887–1956), survived World War II together with his family, changing his place of residence many times and staying in hiding. After the war, he emigrated to Israel. Some of his works are inedita. This article aims to present the figure of Herzig, as well as some of his literary works, in the context of post-war emigration and the motif of Eretz Israel. The article also includes descriptions of the detention camps operating in Europe's American, French, and British occupation zones after 1945 and the camps in Cyprus that held people who wanted to enter Palestine after the war.

Keywords: Jakub Herzig, Holocaust, inedita, testimony, emigration, Eretz Israel.